

BO SIEGBAHN:

Jalta – och därefter

För 40 år sedan – i slutskedet av andra världskriget – träffades Roosevelt, Churchill och Stalin på Jalta. Konferensen har varit föremål för mycket olika omdömen. En del anser att västmakterna sålde Europa under denna konferens medan andra hävdar att överenskommelsen endast bekräftade vad som redan skett.

I år "firas" 40-årsminnet av Jaltakonferensen. Få internationella förhandlingar har under en så förhållandevis kort tid varit föremål för så många olika uppfattningar och omdömen. De hårdaste kritikerna anser att västmaktsledarna Roosevelt och Churchill sålde Europa i Jalta under det att andra, mer positiva, hävdar att överenskommelserna där endast var en bekräftelse på vad som redan hänt, dvs var de ryska arméerna då stod och på vad som under alla förhållanden skulle ha inträffat.

På svenska har ganska få, mer djuplodande analyser publicerats, trots att Jaltasyndromet även för Sverige säkerligen har haft och kommer att få central betydelse. Det viktigaste och mest välskrivna bidraget har kanske lämnats av ambassadören Gunnar Hägglöf i boken "Tre män i Jalta". Han ansluter sig i stort sett till den senare ståndpunkten, nämligen att Jaltakonferensens betydelse för Europas utveckling varit starkt överdriven.

Många goda skäl kan presenteras för denna uppfattning. De ryska arméerna hade i februari 1945, vid tiden för konferensen, redan erövrat nästan hela Polen, delar av Tyskland, Tjeckoslovakien och Ungern. Rumänien, Bulgarien och kanske även Jugoslavien kan ur militär synpunkt redan härigenom sägas ha legat inom det ryska maktområdet.

Skulle man från västmakternas sida ha sökt ändra på dessa fakta hade man troligen måst tillgripa ett nytt eller i varje fall ett fortsatt krig. Förutsättningarna här för var små. USA hade visserligen haft stora framgångar i det för dem kanske lika viktiga kriget mot Japan, men detta land var ännu långt ifrån besegrat och den amerikanska regeringen trodde sig

Bo Siegbahn är fd ambassadör och riksdagsman.

stå inför långvariga strider här med risk för stora förluster i amerikanska liv.

Amerikanska överväganden

I själva verket betraktade Roosevelt det europeiska kriget som snart avgjort och han kom till Jalta med två helt andra huvudintressen. Det ena var, att få en utfästelse av ryssarna, att de senast några månader efter det europeiska krigets slut skulle förklara även Japan krig. Detta accepterade de även men endast mot betydande ersättning av japanskt territorium. En annan sak, är att detta medgivande genom utvecklingens gång visade sig helt onödigt. Här om kunde kanske dock Roosevelt inte vara underkunnig.

Det var inte heller den amerikanska militärledningen. Dess representanter i Jalta, med general Marshall i spetsen, insisterade mycket starkt på en sådan medverkan och det hade varit svårt för Roosevelt att inte i en så allvarlig fråga fästa största avseende vid detta. Tänk om förlusterna utan Sovjets medverkan sedan skulle uppgå till miljoner soldater för vilka offer den amerikanska opinionen kunde ge presidenten skulden!

I detta sammanhang kanske man även bör se det uttalande som Roosevelt gjorde på Stalins fråga. Han förklarade att det säkerligen inte skulle vara möjligt att hålla amerikanska trupper kvar i Europa mer än högst två år. Stalin drog härav den självklara slutsatsen att trycket "to get our boys back" efter ganska kort tid skulle ge Stalin tämligen fria händer i Europa.

Den andra stora frågan för Roosevelt i Jalta var att binda ryssarna för ett medlemskap i Förenta Nationerna som nu börjat ta form på papperet. Han var yt-

terst angelägen om att inte hamna i samma situation som president Wilson efter första världskriget, då både det egna landet och under många år även Sovjet ställde sig utanför det av honom själv skapade Nationernas Förbund.

Han fick även på denna punkt ryskt medgivande, även om det krävde diverse eftergifter. Även på denna punkt kan man kanske i historiens ljus ifrågasätta Roosevelts förutseende och prioriteringar. Om verkligen Stalin var intresserad av ett FN skulle han ändå efteråt ansluta Sovjet till detta. Var han det inte, kunde han istället skapa så många bekymmer för denna organisation att dess värde som fredsinstrument starkt kunde ifrågasättas. Under alla förhållanden borde det inte behöva framstå som ett speciellt amerikanskt intresse att organisationen kom till stånd. Utvecklingen synes visa att Roosevelt även på denna punkt fått fel. Ingenting tyder egentligen på att ryska intressen låtit sig hejdas av FN:s existens; först bildandet av det östeuropeiska satellitsystemet och nu senast Afghanistan. Att FN på sin tid kunde genomföra Koreaaktionen trots Sovjets motstånd berodde ju endast på en tillfällig felbedömning av Sovjet.

Ytterligare två faktorer, delvis av personlig natur påverkade de amerikanska ställningstagandena. Roosevelt själv var vid dålig hälsa och dog några veckor efter Jaltakonferensen. Och hans intimaste medarbetare Harry Hopkins, som spelat en central roll inom den amerikanska inrikespolitiken som Roosevelts speciella rådgivare var också döende. Nästan alla samtal med honom fick äga rum i hans sjukrum.

Ännu viktigare var dock Roosevelts

uppfattning om sina förhandlingspartner. I likhet med en väsentlig del av den amerikanska opinionen misstrodde han Churchill eller kanske rättare sagt grunderna för brittisk utrikespolitik. Av en något svårförståelig anledning är det en ganska typiskt amerikansk uppfattning att USA är en fd koloni och därför har anledning att med stor misstänksamhet betrakta alla koloniala tendenser. Utan närmare analys av tidsperspektiv och följdverkningar var man anhängare av ett omedelbart avskaffande av alla kolonier och Roosevelt ansåg att Churchills enda eller främsta intresse var att bibehålla det brittiska kolonialsystemet. Han var därför mycket rädd för att Stalin skulle tro att de båda västmakterna stod på samma linje i dessa frågor och vid vissa tillfällen hade han därför bilaterala överläggningar med Stalin, vid vilka han gjorde medgivanden över Churchills huvud.

Till detta bidrog två faktorer. För det första är det uppenbart att han betraktade Storbritannien som för framtiden en sekunda stormakt och att denna i stor utsträckning skulle komma att bestämmas av USA och Sovjet. För det andra hade han den bisarra uppfattningen att han, med sin onekligen mycket starka personliga charm, uppskattades mycket mera av Uncle Joe än Churchill och att de två därför hade lättare att komma överens. Detta kombinerades med tron att Stalin och Sovjet efter kriget skulle vara berett att fortsätta ett förtroendefullt samarbete. Av den nyligen publicerade brevväxlingen mellan Roosevelt och Churchill under kriget framgår också denna barnatro på att nationers väsentliga intressen i hög grad kan påverkas av

förmodade personliga sympatier. Men det är faktiskt, hur underligt det än kan låta, inte ovanligt att återfinna denna naivitet även bland i övrigt mycket framstående statsmän. Dag Hammarskjöld var tex inte heller helt främmande för sådana tankar.

Nu får man inte tro att hela den amerikanska utrikesledningen hade samma optimistiska tro på en framtid med Sovjet. Den sk Rigagruppen – med ambassadören George Kennan som mest kände representant – hade en betydligt mer realistisk uppfattning om framtiden men den hade svårt att göra sig gällande mot Hopkins och andra.

Den engelska politiken

Det är nog ogensägligt att Churchill och engelsmännen hade betydligt mera kunskaper om särskilt europeiska förhållanden än stormaktsnykomlingen USA och i realiteten var den enda maktfaktor som anlade europeiska perspektiv på freden och framtiden. Oddsen var dock inte gynnsamma.

En ganska avgörande faktor var tidsperspektivet. Amerikanerna hade redan från början klargjort att Roosevelt måste återvända efter sex dagar. På denna tid kan man kanske till nöds komma överens om vissa militära samarbetsfrågor av mera allmän natur, i all synnerhet som det inte gällde någon koordinering av själva krigföringen. För att däremot komma till konkreta beslut om hela Europas framtid och de inbördes relationerna staterna emellan var tiden uppenbarligen för kort, i all synnerhet som tidigare möten också mest sysslat med det militära samarbetet.

Ändå var alla på det klara med att det

med hänsyn till hemmaopinionen i Västvärlden var nödvändigt att komma till några resultat som kunde redovisas utåt. Man skall betänka att engelsmän och amerikaner till Jalta sände delegationer på tillsammans över 600 framstående experter, varav dock en del omkom vid en flygolycka på vägen.

Främst var det kanske Roosevelts avståndstagande från brittiska synpunkter då och då vid sittande förhandlingsbord, med uppenbart syfte att Stalin skulle förstå att västmakterna ej utgjorde en sammankittad enhet. Säkligt var Churchill säkerligen också irriterad över den ringa förståelse som hans tankar om en kraftigare militär insats via Medelhavet rönt. Det är uppenbart att Churchill klarare än Roosevelt såg faran av att ryssarna skulle kunna ställa västmakterna inför ett fait accompli om de ensamma fick möjlighet att besätta hela Östeuropa.

Men det är givet att även Churchill och engelsmännen, liksom den amerikanska opinionen, tagit djupt intryck av de utomordentligt svåra lidanden som drabbat det ryska folket och de militära framgångar som den ryska armén trots detta kunnat åstadkomma. Trots sin oro över framtiden sökte även han då och då intala sig att kriget kanske gett kommunismen nya perspektiv.

Det mest skrämmande exemplet på detta var kanske den bestialiska ryska avrättningen av nästan hela den polska officerskåren, 15 000 människor i Katyn, nära Smolensk. Detta massmord ägde rum redan 1940, då Sovjet efter pakten med Tyskland och efter sin korta intervention i det polsk-tyska kriget i lugn och ro kunde skörda frukterna av sin

pactum turpe. Det dröjde emellertid ända till 1943 innan man i Väst fick klart för sig vad som verkligen hänt med de polska officerarna.

Saken nedtystades så mycket det var möjligt av hänsyn till det nu uppkomna vapenbrödraskapet men det är uppenbart att den ofta plågade och oroad Churchill. Var den typisk för rysk politik och vad man där ansåg vara tillåtliga medel? Han ställde sig vid något tillfälle frågan om eftervärlden skulle säga att han varit så besatt av tanken att krossa Hitler att han inte förstått att se den verkliga fienden till Europa, som reste sig i öster.

Churchill var irriterad över den ringa förståelse som hans tankar om en kraftigare militär insats via Medelhavet rönt.

Ett berömt exempel på hur Churchill ibland kunde förfalla till en något naiv tro på möjligheterna till överenskommelse med Stalin var den lapp han vid något förhandlingstillfälle överräckte till denne. På denna hade han skrivit: i Rumänien ni 90% inflytande, vi 10%; i Grekland vi 90%, ni 10%; i Jugoslavien 50% vardera osv. Stalin räckte utan kommentarer tillbaka lappen. Det är svårt att tänka sig hur Churchill ens vid denna tidpunkt kunde inbilla sig att och i så fall hur en sådan delning av inflytandet skulle kunna realiserars. Hela tanken verkar dessutom mest ge uttryck för primitiv maktpolitik.

Resultatet av konferensen

Jaltakonferensen resulterade på den politiska sidan huvudsakligen i en "Deklaration om det befriade Europa" som – under hänvisning till Atlantic Charter 1941 – förklarade att de europeiska folken efter befrielsen från fascismens ok skulle få bestämma i fria val om sin framtida styrelse. I USA var man ganska tillfreds med denna deklARATION som man trodde skulle motsvara de mål man ställt sig. Vi vet hur utvecklingen i verkligheten blev. Stalin fortsatte hänsynslöst sovjetiseringen av Polen och senare av övriga Östeuropa.

Stalin fortsatte hänsynslöst sovjetiseringen av Polen och senare av övriga Östeuropa.

Från en del håll har man velat hävda att de båda parterna uppfattat innehållet av deklARATIONEN på olika sätt och att Stalin varit i god tro när han sedan skred till handling. Något stöd för denna uppfattning kan man finna i den följande utvecklingen. Av den ovan nämnda brevväxlingen mellan Roosevelt och Churchill kan man se att båda visserligen betraktade utvecklingen i Polen som stridande mot ordalagen i Jaltabeslutet men att det ändå nog var klokast att reagera mycket försiktigt. Det var egentligen först vid den nye presidenten Trumans upprörda samtal med Gromyko något år senare som västmaktsinställningen kom till klart uttryck och sålunda det s k kalla kriget tog sin början.

Kan man efter denna med nödvändighet ganska summariska genomgång av problemen i Jalta svara på den inledningsvis ställda frågan om Europa såldes ut i Jalta? För egen del skulle jag svara ungefär på följande sätt: En konferens vid denna tidpunkt av kriget var riktig. Den borde dock i första hand endast ha gällt akuta militära problem. Om det emellertid ansågs politiskt nödvändigt att träffa även beslut om Europas framtida gestaltning är själva ordalagen i det viktigaste dokumentet om Europas befriande inte så förkastliga. Däremot var denna anda av gemensamma mål och intressen en ödeläggande inteckning i framtiden. Det starka amerikanska inflytandet över västsidans insatser var kanske oundgängligt om än beklagligt. Särskilt var det olyckligt att detta helt kom att präglas av Roosevelts och Hopkins okunnighet om kommunismen och europeiska förhållanden. Det var under alla förhållanden helt fel att under några dagar söka finna en trollformel för denna framtid. Förberedande överläggningar skulle därför i helt annan omfattning ha fått skötas av förhandlare på en annan nivå.

Efter Jalta

De följande åren kom att präglas av "det kalla kriget". Detta var säkerligen oundgängligt. Det blev uppenbart att man i Väst inte i längden stillatigande kunde acceptera att halva Europa berövades sin politiska frihet och traditionella kultur, även om den politiska friheten inte alltid respekterats av mellankrigsregimer.

I denna strid befinner sig dock Väst alltid i underläge. Sovjet har under över-

skådlig framtid kontroll över alla omfattande meningsyttringar. Under det demokratiska västsystemet måste man emellertid alltid räkna med att opinioner kommer att uppstå som kräver nedrustning och avspänning, dvs eftergifter för sovjetiska önskemål. Ett färskt svenskt exempel härpå är Palmes nästan groteska påstående i riksdagen om moderat krigshets med anledning av synpunkter i en broschyr, hämtade från Atlantic Charter- och Jaltaavtalet, om att verklig fred inte kan uppnås i Europa utan att nationell självbestämmanderätt respekteras. Utrymme kommer i Sverige tydligen alltid att finnas för partipolitisk bypolitik även när det gäller våra centrala säkerhetsintressen.

Men även på ett seriösare plan befinner sig Väst i underläge. Längtan efter avspänning i Väst (och i verkligheten säkerligen också i Öst) är så stor att man är benägen att med glädje hälsa varje förslag som påstås gagna freden. Ett ganska typiskt exempel är Helsingforsavtalet, som drevs fram av ryssarna framför allt i

syfte att få en formell bekräftelse på de av dem vidtagna ändringarna i Europas karta. För att lyckas härmed tvingades man gå med på en annan "korg" som det kallades av beslut nämligen om pressfrihet, fri förflyttning av människor etc. I realiteten hade man, som utvecklingen senare visade, inte en tanke på att hono- rera dessa medgivanden. Inte desto mindre fortsätter denna spegelfäktning årtionde efter årtionde, nu senast med den ganska kostsamma, helt kosmetiska konferensen i Stockholm om i realiteten ganska marginella problem.

En tidigare moderat partiledare har i Svenska Dagbladet hävdad att det alltid är värdefullt att förhandla. Det är ett mycket tvivelaktigt påstående i dessa sammanhang. Det är inte säkert att västerländsk opinion är vuxen detta maktspel på ryska villkor. Som Kennan rapporterade från Moskva i samband med Jaltakonferensen: Stalin är en man för vilken kompromissande i västerländsk mening är helt främmande.